

НАЦІОНАЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Патріарх українського краєзнавства аналізує стан розвитку регіональних досліджень, історико-краєзнавчого руху в добу незалежності України. Увага акцентується на стані виконання державної програми розвитку краєзнавства на період до 2010-го року, основних тенденціях краєзнавства і регіональних досліджень на сучасному етапі української історії

Ключові слова: регіональна та краєзнавча тематика, всеукраїнська спілка краєзнавців, державна програма, рідний край, громадська ініціатива.

Початок ХХІ століття відкрив нові можливості й перспективи у діяльності та розвитку українського краєзнавства й підвищення його ролі в розбудові національної освіти, науки і культури України засобами регіоналістики. Всі проблеми його розвитку, невирішені й невідкладні завдання знайшли широке обговорення на Ш-му з'їзді ВСК, що відбувся у жовтні 2003 року у М.Києві.

Нині в Україні активно діє ряд науково-громадських і науково-просвітніх організацій і товариств, що очолили всенародний краєзнавчий рух ("Просвіта" імені Тараса Шевченка, "Меморіал" імені Василя Стуса, Українське географічне товариство й інші). Авангардну роль у процесі розвитку вітчизняного краєзнавства по праву займає Всеукраїнська спілка краєзнавців, утворена в 1991 році. Показником ренесансу стало те, що в Україні за 12 років незалежності проведено понад 400 міжнародних, всеукраїнських, регіональних і обласних науково-краєзнавчих конференцій, симпозіумів, круглих столів, котрі, як правило, закінчилися виданням наукових збірників, що сьогодні складають величезну енциклопедію, літопис "малої історії", неосяжних знань місцевої географії, природи, де викладена регіоналістика, краєзнавство з позицій історичної правди, достовірності й об'єктивності, заповнено чимало "білих лакун" невідомих досі подій і фактів минувшини України, повернуто із забуття, науково реабілітовано десятки тисяч репресованих різними режимами її вірних синів і дочок, подвижників і діячів.

Регіональна та краєзнавча тематика практично присутня у всіх наукових форумах гуманітарного і природничого профілю. Наприклад, третина доповідей і повідомлень з історико-краєзнавчої тематики була представлена на першому Міжнародному Науковому Конгресі "Українська історична наука на порозі ХХІ століття", який відбувся у 2000 році в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. На V-му Міжнародному Конгресі Асоціації Україністів, що проходив у 2002 році в тих же Чернівцях, чверть доповідей у кількості 180 також носила краєзнавчий характер. Понад третину таких же доповідей містила Програма II-го Міжнародного Конгресу українських істориків "Українська історична наука на сучасному етапі", що проходив 17-18 вересня 2003 року в Кам'янець-Подільському державному університеті.

Все це підкреслює актуальність і вагомість історико-краєзнавчих та регіональних досліджень в українській історичній науці.

Загалом бурхливий розвиток краєзнавчого руху спричинив до його подальшої демократизації та появи нових організаційних засад і форм діяльності, консолідації, координації і вдосконалення, увібрав в себе набутий досвід за минуле десятиріччя наукової, пошукової і популяризаторської роботи.

Про те, що краєзнавство стало в авангарді національно-культурного відродження в суверенній Україні, опорою її державності, показує та увага, з якою до його розвою ставиться суспільство та влада. Свідченням цього є Указ Президента України від 23 січня 2001 року "Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні", який накреслив принципово нові шляхи його розвитку. Згідно з вимогою Указу, Кабінет Міністрів України ухвалив постанову від 10 червня 2002 року "Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року". Важливою рисою суті обох доленосних для краєзнавства документів є те, що роль його організатора, координатора і керманіча покладена, в першу чергу, на Всеукраїнську спілку краєзнавців. В цьому ми вбачаємо визнання ваги і авторитету Спілки в краєзнавчому русі й того факту, що вона є спадкоємцем і правонаступником всеукраїнських краєзнавчих інституцій ХХ століття. Практично в усіх областях й, насамперед, у Хмельницькій, у розвиток названих урядових документів створені й затверджені "Концепції діяльності правління обласних організацій ВСК по розвитку краєзнавства на період до 2010 року" та "Програми розвитку краєзнавства на період до 2002 року". Ці документи, безперечно, будуть покладені в основу роботи Ш-го з'їзду ВСК, що відбудеться в Києві у жовтні 2003 року та у подальшу діяльність Спілки.

Державна програма розвитку краєзнавства в Україні до 2010 року спрямовує ВСК на розбудову Спілки, на створення у всіх районах і містах краєзнавчих осередків та їх організаційне зміцнення, на залучення в їх лави талановитої молоді, на вмiле поєднання величезного накопиченого досвіду діяльності попередніх поколінь краєзнавців з новаторськими методами праці

згідно вимог часу. Ми глибоко переконані, що, відповідно до Указу Президента, питання віднесення Всеукраїнської спілки краєзнавців до числа творчих спілок, безумовно, буде в перспективі вирішене позитивно і значно сприятиме подальшому притоку до неї нових творчих сил, спроможних на основі сучасних історичних, економічних та інших наукових досягнень розв'язувати актуальні й перспективні завдання краєзнавчого руху. В зв'язку з цим, нині постала нагальна потреба привести Статут Спілки на всеукраїнському і регіональному рівнях у відповідність до статутів творчих спілок, здійснити перереєстрацію членів краєзнавчих об'єднань, подбати про створення надійної матеріальної бази для краєзнавства, визначитися з випуском регіональних періодичних видань.

За роки незалежності України накопичено досвід створення і діяльності центрів регіональних досліджень. Так, Інститутом історії України НАН України та Інститутом археології НАН України засновано у 1995-1996 роках понад 10 таких центрів у головних регіонах України. Найбільш успішно в науковому плані працюють і узгоджують також плани своєї роботи з областними організаціями ВСК Буковинський центр археологічних досліджень у Чернівцях, Центр дослідження історії Середнього Подніпров'я у Черкасах, Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України в Кам'янці-Подільському та ін. У М.Хмельницькому діє Подільське відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнології НАН України імені Максима Рильського. Зокрема, за вісім років роботи Центру дослідження історії Поділля (керівник - доктор історичних наук, професор Л.В. Баженов) ним видано 28 монографій, книг, навчальних посібників з регіональної історії, він залучений як організатор або співорганізатор до проведення на терені Хмельниччини 16 міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-краєзнавчих конференцій, симпозіумів та круглих столів поділлязнавчого спрямування і видання наукових збірників за їх матеріалами, став координатором регіональних досліджень у Хмельницькій області, створив у смт. Теофіполі свою філію (керівник - почесний член ВСК, почесний професор І.А. Стасюк). Багато зробив у розробку проблеми політичних репресій на регіональному рівні Територіальний сектор головної редколегії "Реабілітовані історією" під керівництвом Савчука В.О. Значний науковий доробок по археологічному та історико-краєзнавчому дослідженню Чернівеччини здійснює з 1996 року Буковинський центр археологічних досліджень (керівник - доцент С.В. Пивоваров). Він налагодив систематичний випуск "Археологічних студій", видав понад 20 монографій, книг, 6 підручників і посібників краєзнавчого характеру для потреб освіти, опублікував понад 120 наукових статей про минуле Буковини. Тому Програма розвитку краєзнавства в Україні до 2010 року передбачає утворення нових наукових центрів регіональних досліджень в

Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі, які б стали, по суті, академічними установами на місцях, надійною опорою Всеукраїнської спілки краєзнавців і краєзнавчого руху загалом.

Прикметною стороною діяльності ВСК та розвитку регіоналістики в Україні є формування і утвердження в 90-ті рр. XX - на початку XXI ст. науково-краєзнавчих шкіл. Їх започаткували і продовжують об'єднувати навколо себе послідовників у регіональних дослідженнях відомі вчені: на Донеччині - З.В. Лихолобова, В.Пірко, на Дніпропетровщині - Г.К. Швидько, В.С. Савчук, В.Ю.Пушкін, на Запоріжжі - Ф.Г. Турченко, на Харківщині - СІ. Посохов, СМ. Куделко, В.О. Ярошик, в Кримській автономії - А.А. Непомнящий, Ж.М. Мона, на Житомирщині - М.Ю.Костриця, на Хмельниччині - І.С. Винонкур, Л.В. Баженов, І.А. Стасюк, В.С. Прокопчук, В.О. Савчук, на Чернігівщині - О.Б. Коваленко, на Черкащині - А.Ю. Чабан, на Закарпатті - Д.Д. Данилюк, на Чернівеччині - В.М. Ботушанський, на Івано-Франківщині - В.В. Грабовський, на Волині - Г.В.Бондаренко, на Тернопільщині - М.М. Алексієвцев, на Миколаївщині - М.М. Тригуб та ін.

Свідченням значимості внеску у розробку теоретичних проблем історичної регіоналістики є присудження ректору Кам'янець-Подільського державного університету професору О.М. Завальнюку премії за 2004 рік Всеукраїнської спілки краєзнавства ім.Дмитра Яворницького. Широке розмаїття історичної проблематики у дослідженні ще білих плям вітчизняної історії засвідчила наукова конференція, присвячена 60-річчю звільнення України від німецько-фашистських загарбників, яка відбулася у жовтні цього року у місті Хмельницькому. Вона засвідчила жвавий інтерес дослідників, показала їх високу громадянську позицію і велике бажання їх з історичної правди висвітлювати пекучі проблеми сьогодення.

Згідно з Програмою розвитку краєзнавства, передбачено поглибити і поширити виховання молоді засобами краєзнавства і підготовки кадрів з краєзнавчих дисциплін в системі освіти. З цією метою сьогодні необхідно розробити наблизені до вимог часу програми з курсу "Краєзнавство" для вищих навчальних закладів гуманітарного профілю, загальноосвітніх шкіл, удосконалення підготовки та перепідготовки фахівців з краєзнавчої роботи. Про конкретну реалізацію в практику життя цих завдань мова йшла на представницькій всеукраїнській науково-методичній конференції "Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи", що відбулася 18-19 жовтня 2002 року в Кам'янець-Подільському державному педагогічному університеті на базі Центру дослідження історії Поділля. Відрадно, що викладачі Львівського національного університету імені Івана Франка в 2002 році упорядкували для студентів історичного факультету навчальну програму "Історичне краєзнавство", в якій враховані новації в краєзнавчому русі.

Уважного вивчення і використання в усіх регіонах України вартує досвід створення в 2001-2002 роках авторським колективом викладачів Запорізького державного університету під головуванням і за редакцією доктора історичних наук, професора Ф.Г. Турченка комплексу з 8-ми підручників "Історія рідного краю" для 3-11-х класів загальноосвітніх шкіл своєї області. Кожен з цих підручників адаптований до навчальної програми і підручників з історії України, до вікової категорії учнів, забезпечений методичними, дидактичними та ілюстративними настановами і матеріалами з краєзнавства Запорізької області, виконаний на високому фаховому і поліграфічному рівні, виданий тиражем кожний від 20 до 25 тисяч примірників. Хоча ці підручники піддаються нині серйозній критиці, варто визнати, що таке серійне і масове навчальне краєзнавче видання в межах однієї області є першим в Україні і відповідає вимогам Програми розвитку краєзнавства, вимагає вивчення і узагальнення досвіду створення та його наслідування в інших регіонах і областях України. Важливим внеском у впровадження сучасних інноваційних технологій в шкільне краєзнавство став вихід у світ 2002 року посібника на допомогу вчителям Ярослава Треф'яка "Методика краєзнавчої роботи в національній школі". В ньому викладені теоретичні основи краєзнавства, методичні рекомендації краєзнавчої роботи на уроках історії України та в позакласний час, а також в додатках подані "Програма спецкурсу "Історія рідного краю"", "Анкета з питань поглибленого вчення історії рідного краю для учнів" та інші матеріали. Урядова Програма розвитку краєзнавства націонале авторів на створення не тільки регіональних краєзнавчих посібників, але й централізованих підручників з історичного краєзнавства України для вузів і школи.

Варто наголосити, що тенденцією розвитку краєзнавства і регіональних досліджень на сучасному етапі є все більша його професіоналізація і відокремлення його в особливу наукову галузь. За роки державної незалежності України з регіональних тем дослідження захищено з гуманітарного напрямку понад 300 кандидатських дисертацій. Захист у 1996 році в Інституті історії України НАН України Левом Баженовим з Кам'янця-Подільського докторської дисертації "Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України наприкінці XVIII - на початку XX ст." поклав початок появи такого рівня фахових досліджень. У 2002 році в Національному педагогічному університеті імені Михайла Драгоманова Василь Обозний захистив докторську дисертацію "Краєзнавча освіта в системі професійної підготовки вчителя", у 2003 році в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича Світлана Гаврилюк захистила докторську дисертацію "Становлення і розвиток історичного пам'яткознавства Волині, Холмщини і Підляшшя у XIX - на початку XX ст." тощо. Все це дає підстави для ВАК України виділити

окремі наукові спеціальності з історичного краєзнавства та краєзнавства інших наук.

Програма розвитку краєзнавства до 2010 року спрямовує вчених і краєзнавців-аматорів на виконання довгострокових державних наукових програм в галузі регіональних досліджень: продовження роботи авторського загалу над виданням і перевиданням в областях історико-меморіальних книг "Книга пам'яті України", томів "Реабілітовані історією", "Зводу пам'яток історії та культури України" та ін. У розпорядженні Президента України від 19 жовтня 2000 року "Про забезпечення комплексного розвитку малих міст України" Кабінету Міністрів доручено "забезпечити підготовку за участю Національної Академії Наук України "Історії міст і сіл України" у новій редакції". Дане розпорядження, червоним рядком зафіксоване також у Державній програмі розвитку краєзнавчого руху в Україні на період до 2010 року, є нині пріоритетним у діяльності ВСК.

Досвід показує, що такі довгострокові наукові програми регіональної історії об'єднують навколо себе тисячі науковців різних фахів, краєзнавців, інших зацікавлених громадян, вимагають значних організаційних, фінансових, авторських, редакційних і видавничих зусиль на різних адміністративних і науково-громадських рівнях від району, області, до Кабінету Міністрів України і Президента України, від краєзнавчого осередку на місцях до Всеукраїнської спілки краєзнавців, від школи, вузу, науково-дослідних установ до Національної Академії Наук України тощо. Зрозуміло, що створення таких програм сприяє розгортанню і поглибленню регіональних досліджень, розвитку масового краєзнавчого руху, є справжньою школою формування кадрів для науки і краєзнавства України. Варто підкреслити, що в Україні накопичено унікальний досвід по створенню багатотомних регіональних видань, починаючи від видання 26-томної "Історії міст і сіл УРСР" у 60-ті - на початку 70-х років XX століття, якого не має в інших країнах світу.

Якщо сьогодні успішно реалізуються видання багатотомних "Книга пам'яті України", "Реабілітовані історією", "Звід пам'яток історії та культури України" й інших, та до перевидання "Історії міст і сіл України", відповідно до вимог сучасної української історичної науки, ми тільки приступаємо. У цьому контексті, наш почесний обов'язок - докласти всіх зусиль до видання багатотомної "Історії міст і сіл України". Ця оновлена величезна праця повинна красномовно засвідчити перед усім світом, що ми - велика нація, що, незважаючи на жорстокі удари долі, впродовж багатьох тисячоліть український народ зберіг свою ментальність, культуру, традиції, зробив вагомий внесок у світову цивілізацію. Яскравим доказом цього повинен стати повнокровний літопис більш як 30 тисяч великих і малих міст і сіл, який би повною мірою відтворював багатотомну історію і культуру України на регіональному рівні. Поки розпочата підготовча робота. На останніх наукових конференціях Все-

української спілки краєзнавців, на різних нарадах в її осередках детально розробляється програма, методологічні, методичні засади і принципи створення нарисів історії міст і сіл України у новій редакції; в стані дискусій проблема, яким чином зробити так, щоб у нове видання "Історії міст і сіл України" ввійшли повнокровні нариси про всі населені пункти й навіть ті, які з плином часу та за різних обставин зникли з карти України; як достовірно, правдиво, без кон'юктурних перекручень відтворити історію та культуру населених місць і т. д. При підготовці цього багатомного видання нам потрібна допомога науковців і краєзнавців української діаспори, яка в ХХ столітті також активно розробляла і видавала численні книги про міста і села України, накопичила значну джерельну базу для регіональної історії.

Свідченням того, з яким ентузіазмом учені і краєзнавці беруться за дану відповідальну справу, є проведення 28-31 травня 2002 року у м. Коростені Всеукраїнської наукової конференції "Історія міст і сіл Великої Волині", яку організувало ВСК та Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині. Результатом роботи цього представницького форуму стало видання двотомника матеріалів та викладені в ньому теоретичні, наукові і методичні засади по створенню нарисів населених місць областей Волині у світлі нинішніх вимог української історичної науки. Подібні наукові конференції, які б стали своєрідною школою для авторських колективів по підготовці томів "Історія міст і сіл України" у новій редакції, доцільно організовувати і в інших регіонах та областях України.

Вимогою часу на порозі ХХІ століття є створення біографічних довідників про видатних політичних, державних, церковних діячів, майстрів культури і мистецтв, учених, краєзнавців; путівників у новій редакції по національних і державних історико-культурних, історико-архітектурних та природних заповідниках, для потреб туризму й іншої такого типу друкованої продукції з "малої батьківщини". До створення цих серійних видань також залучені тисячі дослідників, які акумулюють колективну енергію і творчість мас на тлі краєзнавства. При цьому завдання вчених і краєзнавців, що стоять на позиціях реалізму, історичної правди, на засадах впровадження інноваційних та інформаційних технологій і методик, полягає у зваженому, неупередженому висвітленні історичного процесу у всій його складності і суперечливості. Науковий пошук має бути пошуком істини, і краєзнавству тут повинна належати особлива роль. Адже саме на місцях, крізь призму вже узагальненого і осмисленого історичного досвіду, твориться сьогодні картина минулого, в основу якої кладеться неприкрашена правда. Тому сьогодні дуже важливо, щоб названі й інші фундаментальні дослідження були здійснені на принципах об'єктивності та історизму, з позицій правди, щоб так відтворити складну, героїчну і багатостраждальну історію українського народу, щоб у майбутньому не було соромно за написане і видане нинішнім поколінням учених і краєзнавців.

Державна програма розвитку краєзнавства в Україні передбачає й інші напрями розвитку краєзнавчого руху і регіонального дослідництва. Зокрема, залучення трудящих і їх авангард краєзнавців до проблем збереження історико-культурної спадщини 1400 міст і селищ та понад 8 тисяч сіл України, в тому числі 800 міст і селищ міського типу, яким минуло 300 років; організацію і проведення міжнародних і всеукраїнських наукових конгресів, конференцій, студентських і учнівських олімпіад з краєзнавчої тематики; випуск серії кінофільмів "Слава твоя, Україно", телевізійних і радіопередач про краєзнавство і краєзнавців; розробку тематичних туристсько-екскурсійних маршрутів рідним краєм; надання премії ВСК імені Дмитра Яворницького державного статусу; встановлення регіональних премій за вагомий внесок у дослідження рідного краю, тощо. Державна програма передбачає і підтримку журналу "Краєзнавство", який випускався Українським комітетом краєзнавства у 1927-1930 рр. і був відроджений Спілкою 1993 року. Свідченням активності в реалізації державної програми розвитку краєзнавства є вихід на Хмельниччині нового науково-краєзнавчого часопису "Хмельниччина - дивокрай", засновниками якого виступили Хмельницька обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців, управління освіти і науки Хмельницької облдержадміністрації та Кам'янець-Подільський державний університет. Перше та друге число цього часопису показало високий рівень регіональних досліджень.

Для реалізації Державної програми в Україні є всі можливості. Запорукою цього є те, що активно нині працюють більшість краєзнавчих організацій. З-поміж них значний внесок у розвиток українського краєзнавчого руху на сучасному етапі здійснюють такі обласні організації ВСК, як Волинська (голова - Геннадій Бондаренко), Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині (президент - Микола Костриця), Дніпропетровська (Ганна Швидько), Донецька (Роман Лях), Запорізька (Федір Турченко) Івано-Франківська (Богдан Гаврилів), Полтавська (Василь Лобурець), Рівненська (Іван Пашук), Харківська (Іван Саратов), Хмельницька (Володимир Войтенко, Іон Винокур), Черкаська (Василь Мельниченко), Чернігівська (Олександр Коваленко), Чернівецька (Василь Ботушанський) та інші осередки.

Незалежна Українська держава, її Президент високо цінують безкорисливу громадську діяльність дослідників рідного краю. Десятки членів Спілки отримали почесні звання "Заслужений діяч науки і техніки України", "Заслужений працівник культури України", "Заслужений вчитель України", "Заслужений працівник народної освіти України", "Заслужений журналіст України". Є серед подвижників краєзнавства і Герой України, і кавалери Президентських відзнак, а також відзначені Кабінетом Міністрів України, Міністерствами освіти і науки, культури і мистецтв, громадськими організаціями, місцевими держадміністраціями.

На сьогодні найвищою відзнакою Спілки є премія імені Дмитра Яворницького. Серед її лауреатів - директор Інституту історії України НАНУ, академік Валерій Смолій, ректор Національної гірничої академії, академік Геннадій Півняк, науковці Донецького національного (Олександр Буг і Петро Добров) та Волинського державного (Геннадій Бондаренко, Іван Кичій, Євген Франчук, Богдан Заброварний) університетів, доктор історичних наук Петро Панченко (Київ), директор Переяслав-Хмельницького заповідника Михайло Сікорський, директор Тернопільського краєзнавчого музею Венедикт Лавренюк та інші подвижники і колективи наукових установ, вузів, бібліотек, музеїв, які роблять вагомий внесок у розвиток краєзнавчого руху.

Нарешті, для втілення в життя Програми розвитку краєзнавства до 2010 року та з метою координації наукових досліджень з проблем краєзнавства, Президія НАН України 7 листопада 2002 року постановила створити при Президії НАН України міжвідомчу координаційну раду з питань краєзнавства. Забезпечення діяльності ради покладено на Інститут історії України НАН України. До складу ради увійшли академіки НАН України, відповідальні працівники Міністерств освіти і науки, культури і мистецтв України, провідні наукові співробітники Інституту історії України НАН України, декани історичних фа-

культетів національних і державних університетів України, відомі діячі краєзнавчого руху тощо.

Пріоритетними у найближчі роки для краєзнавчого руху та в організації регіональних й історико-краєзнавчих досліджень є широке відзначення проведеннями наукових сесій, конференцій, симпозіумів, створенням музеїв, виданням наукових і науково-популярних праць з нагоди 60-ти річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників (2003-2004 роки), 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні та кінця Другої світової війни (2005 р.), 360-річчя національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. (з 2008 р.), 90-річчя української революції (з 2007 р.) та інших історичних знаменних дат України, її регіонів, областей, міст і сіл, визначних постатей.

Ми сподіваємось, що рішення, прийняті Ш-м з'їздом Всеукраїнської спілки краєзнавців, будуть не тільки підсумком роботи організації, але, найголовніше, показуватимуть шляхи розв'язання актуальних питань у розвитку історико-краєзнавчого руху і регіоналістики у контексті реалізації Державної програми розвитку краєзнавства в Україні на період до 2010 року. Сподіваємось, що на цьому шляху весь краєзнавчий загал досягне нових результатів, що сприятиме піднесенню історико-краєзнавчого руху в цілому.

Примітки

1. Указ Президента України "Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні" від 23. 01. 2001 р.
2. Розпорядження Президента України "Про забезпечення комплексного розвитку малих міст України" від 19. 02. 2000 р.
3. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року" від 10. 06. 2002 р.
4. П з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (25. 12. 1996): Матеріали і документи. - К., 1997.
5. Тронько П. З любов'ю до України. - К., 1995.
6. Тронько П. Краєзнавство у відродженні духовності та культури: Досвід. Проблеми. Перспективи. - Кам'янець-Подільський, 1994.
7. Тронько П. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). - К., 2000.
8. Тронько П. Українське краєзнавство в XX столітті. - К., 2002.
9. Тронько П. Історія міст і сіл в контексті регіональних досліджень. - К., 2001.
10. Баженов Л.В. Стан і проблеми створення та видання навчальних посібників з регіональної історії України для вузів і шкіл України

//Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: Науковий збірник. - Кам'янець-Подільський, 2002. - С.37-42.

11. Баженов Л.В. Краєзнавчий поступ на Хмельниччині в роки незалежності України (1991-2001) //Хмельниччина в роки незалежності України: стан і перспективи: Матеріали науково-теоретичної конференції. - Кам'янець-Подільський, 2002. - С.127-137.
12. Буковинський центр археологічних досліджень: Тематичний покажчик публікацій / Укл.: Л.П. Михайлина, С.В. Пивоваров та ін. - Чернівці, ЧНУ, 2003.
13. Історія міст і сіл Великої Волині: Науковий збірник "Велика Волинь", Т.25. - Житомир, 2002. -4.1-2.
14. Прокопчук В.С. До питання про перевидання історії населених пунктів України в новій редакції //Історія міст і сіл Великої Волині. - Житомир, 2002. - 4.1. - С.10-14.
15. Савчук В.О. Журнал "Краєзнавство" як феном краєзнавчого руху в Україні // Краєзнавство. - 2002. - №1-4. - С.25-28.

Summary:

The patriarch of Ukrainian regional geography analyses the state of regional investigations development, the historical and ethnographical movement of the period of the Ukrainian Independence. The main attention is paid to the status of fulfilment of the State programme of regional geographical development by the year 2010, the basic tendencies of ethnographical and regional investigations at the modern stage of the Ukrainian history.

Key words: regional and ethnographical themes, all-Ukrainian union of regional geography scientists, state programme, native land, civic initiative.